

СЕКЦІЯ 2. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

УДК 159.922.7:371.382-053.5

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**Бутенко В.Г.,
аспірант*Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка*

У статті висвітлено актуальність проблеми організації ігрової діяльності в освітньо-виховному процесі сучасного дошкільного навчального закладу. Із використанням методу теоретичного аналізу психолого-педагогічних та навчально-методичних джерел із проблеми дослідження охарактеризовано сутність понять «ігрова діяльність», «діяльність», «гра», «психолого-педагогічні основи». Автором виділено аспекти використання гри протягом дошкільного дитинства; розкрито особливості розвитку психічних процесів старших дошкільників в ігровій діяльності; визначено тенденції систематизації дитячих ігор сучасними науковцями; окреслено зміст педагогічного керівництва ігровою діяльністю дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: *ігрова діяльність, діяльність, гра, діти старшого дошкільного віку, психолого-педагогічні основи.*

В статтю освітлена актуальність проблеми організації ігрової діяльності в освітньо-виховному процесі сучасного дошкільного навчального закладу. Із використанням методу теоретичного аналізу психолого-педагогічних та навчально-методичних джерел із проблеми дослідження охарактеризовано сутність понять «ігрова діяльність», «діяльність», «гра», «психолого-педагогічні основи». Автором виділено аспекти використання гри протягом дошкільного дитинства; розкрито особливості розвитку психічних процесів старших дошкільників в ігровій діяльності; визначено тенденції систематизації дитячих ігор сучасними науковцями; окреслено зміст педагогічного керівництва ігровою діяльністю дітей старшого дошкільного віку.

Ключевые слова: *игровая деятельность, деятельность, игра, дети старшего дошкольного возраста, психолого-педагогические основы.*

Butenko V.G. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS GAME ACTIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN

The article highlights the urgency of the problem of game activity organization in the educational process of modern preschool education institution. Using the method of theoretical analysis of psychological-pedagogical and methodological literature on the research problem, the essence of the concepts «game activity», «activity», «game», «psychological and pedagogical foundations» is described. The author highlights the aspects of the use of games during early childhood; the peculiarities of development of mental processes of senior preschool children in game activity; the tendencies of the systematization of children's games of modern researchers; the content of the pedagogical guidance of the game activity of preschool children.

Key words: *game, activity, game activity, senior preschool children, psychological and pedagogical foundations.*

Постановка проблеми. Дошкільне дитинство – це період життя людини, який вважають фундаментом становлення творчої, цілеспрямованої особистості, формування її життєвої компетентності, реалізації власного природного потенціалу. Вирішальним для особистісного зростання дитини вважають рівень розвитку її провідної діяльності. У дошкільному віці гра є провідним видом діяльності дітей, сферою прояву особистої ініціативи й активності, оскільки вона відповідає психічним і фізичним можливостям дитини та зумовлює найважливіші зміни в її психічних процесах.

Згідно з даними дослідників (С. Новосьолової, Н. Михайленко, Н. Короткової та ін.) у сучасних дошкільних навчальних закладах ігрова діяльність не займає належного місця в житті дітей, що зумовлює порушення необхідного балансу регламентованих видів діяльності та самостійної гри, а відтак не відіграє відповідної ролі у формуванні дитячої особистості. Успішне вирішення означеної проблеми передбачається визначенням пріоритету гри серед інших видів життєдіяльності дошкільників, суттєвим удосконаленням професійної майстерності вихователів щодо методики організації і

проведення ігор та правильного керівництва ними, тобто розуміння педагогами ДНЗ психолого-педагогічних основ ігрової діяльності.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема ігрової діяльності дітей дошкільного віку є предметом пильної уваги вітчизняних і зарубіжних учених і обґрунтовується за такими напрямками: значення гри в психологічному розвитку дитини (Б. Ананьев, Ю. Аркін, Л. Венгер, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Зеньківський, О. Леонтєв, Г. Люблінська, І. Сікорський, С. Рубінштейн); вагомість ігрової діяльності в розвитку і вихованні дошкільника (О. Безсонова, А. Бондаренко, Н. Гавриш, В. Зеньківський, К. Карасьова, А. Матусик, Д. Менджеричька, Т. Піроженко, М. Савченко, М. Шуть); роль гри в навчально-пізнавальній діяльності (А. Богуш, Н. Бібік, П. Каптерев, Г. Костюк, Н. Луцан, І. Сікорський, О. Савченко); аспект педагогічного керівництва ігровою діяльністю (Н. Анікеєва, Л. Артемова, А. Бурова, Н. Гавриш, Н. Кудикіна, Г. Люблінська, В. Менджеричька, С. Русова, В. Сухомлинський, А. Усова, К. Ушинський); функція гри в аспекті соціалізації особистості (Е. Берн, В. Захарченко, Н. Захарова, Г. Костюк, Т. Маркова); організація ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної і початкової освіти (Г. Тарасенко).

Зазначимо, що попри різнобічне висвітлення означеної проблеми, дослідження психолого-педагогічних основ ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку залишається поза увагою науковців.

Постановка завдання. Мета статті – теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні основи ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Гра – найдоступніший вид діяльності для дитини дошкільного віку. Вона є оптимальним засобом всебічного розвитку дошкільника, що допомагає розширити і поглибити уявлення щодо навколишнього світу, формувати базові якості особистості, задовольняти соціальні і власні потреби дитини [3, с. 17]. Тому проблема гри завжди була в центрі уваги наукової думки, а також отримала належне відображення в сучасних нормативних актах дошкільної освіти. Зокрема, Концепція дошкільного виховання в Україні акцентує увагу на вагомому значенні гри в педагогічному процесі, оскільки в ній дитина може виявити особливу активність і реалізувати себе; гра має бути основною формою організації життєдіяльності дітей [7, с. 10]. Крім того, в документі вказано: «Гра – найлегший ступінь для усвідомлено-

го оволодіння надбанням культури, досвідом людських взаємин, знаннями, способами діяльності тощо» [7, с. 12]. Відповідне місце відведено грі і в Базовому компоненті дошкільної освіти, де в освітній лінії «Гра дитини» зазначено, що «гра забезпечує задоволення ігрових уподобань кожної дитини, сприяє виникненню дружніх, партнерських стосунків та ігрових об'єднань за інтересами, спонукає до обміну думками, оцінювання себе й інших, заохочує до імпровізації, висловлювання власних оцінно-етичних суджень» [1].

Термінологічне словосполучення «ігрова діяльність» у понятійному апараті нашого дослідження є одним із центральних. Розвідки даної категорії змушують нас звернутися до сутності терміну «діяльність». У сучасній філософській і психологічній літературі існує багато трактувань даного поняття. На нашу думку, в найбільш узагальненій формі «діяльність» варто сформулювати як «сукупність дій особистості, спрямованих на задоволення потреб та інтересів» [11]. Дане визначення дає змогу підтвердити взаємозв'язок діяльності і гри. Адже науковці (Л. Артемова, Д. Ельконін, І. Сікорський, М. Шуть) стверджують, що найбільше задоволення дитина отримує від гри, яка тісно пов'язана з емоційною сферою. Ігромайстер М. Шуть вважає одиницею задоволення позитивну емоцію та її візуальний еквівалент – усмішку. Гра забезпечує радісне самопочуття, здоров'я, довголіття, дає можливість задовольнятися життям, установити позитивні взаємини, зняти психічне перевантаження і компенсувати витрати життєвої енергії [13, с. 13].

Наявні наукові дані свідчать про відсутність єдиного підходу до тлумачення феномену «ігрова діяльність». Однак різні визначення не суперечать одне одному, а, навпаки, доповнюють, дозволяючи обґрунтувати його з різних точок зору, залежно від наукової галузі.

Так, в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка «ігрову діяльність» визначено «видом активної діяльності дітей, у процесі якої вони оволодівають соціальними функціями, стосунками та рідною мовою як засобом спілкування між людьми» [4, с. 139]. Актуальним вважаємо визначення, подане Н. Кудикіною, яка розуміє «ігрову діяльність» як «динамічну систему взаємодії дитини з навколишнім середовищем, у процесі якої відбувається його пізнання, засвоєння культурно-історичного досвіду і формування дитячої особистості» [6, с. 58–59].

Спираючись на психолого-педагогічну концепцію ігрової діяльності, розроблену Н. Кудикіною, можна констатувати, що

понятійний термін «ігрова діяльність» є родовим стосовно категорії гра. Дослідниця визначає гру як «конкретний прояв індивідуальної і колективної ігрової діяльності дитини, що має конкретно-історичний, багатовидовий та креативний характер» [6, с. 59]. Доповнюючи подане визначення, Т. Піроженко акцентує увагу на тому, що гра – це активна форма пізнання навколишньої дійсності в період дитинства [9, с. 9].

Проведений аналіз джерельної бази дозволив виділити вагомі аспекти використання гри протягом дошкільного дитинства, які подано в схемі 1.

Згідно з теоретико-експериментальними працями дослідників (Л. Артемової, Р. Жуковської, С. Марутян, Д. Менджеричької, П. Саморукової, О. Усової) визначено, що на кожному віковому етапі розвитку дитини гра має власні особливості і форми здійснення впливу на неї. У контексті нашого дослідження доцільно охарактеризувати психолого-педагогічні основи ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Здійснюючи етимологічний аналіз наукової категорії «психолого-педагогічні основи», варто зазначити, що у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [2] термін «психологічний» розглядається як такий, що «пов'язаний із психічною діяльністю людини», а «педагогічний» – той, що «відповідає правилам, вимогам педагогіки». Стосовно дефініції «основа», то вона характеризується як «головні засади, підвалини чого-небудь; провідні принципи, правила, якими хто-небудь постійно керується в житті, діяльності». Сепарування сутності вищеподаних понять дає нам можливість схарактеризувати визначення з позиції досліджуваного предмета. Психолого-педагогічні основи ігрової діяльності дітей

старшого дошкільного віку – це провідні педагогічні доміанти (положення), якими доцільно керуватись у процесі організації ігрової діяльності старших дошкільників, враховуючи їх психологічні аспекти розвитку.

Наукове осмислення природи ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку, закономірностей та чинників її педагогічного впливу значною мірою ґрунтується на психологічних дослідженнях гри XIX-го – XX століття. Визначено, що теоретичне обґрунтування гри науковцями відбувалося у взаємозв'язку з вивченням психічних процесів – складних новоутворень, в яких беруть участь різні психофізіологічні функції та сторони свідомості. Викликані грою зміни в психіці дитини знаходять своє відображення у всіх сферах психічного розвитку дитини: комунікативній, пізнавальній, емоційно-вольовій, мотиваційній, особистісній.

Здійснений аналіз досліджень дозволив виокремити особливості розвитку психічних процесів дітей в ігровій діяльності, які відображені в таблиці 1.

Результати проведеного аналізу психологічних досліджень дозволяють відзначити багатовекторний вплив гри на дитину старшого дошкільного віку з позиції її сприяння гармонійному розвитку, удосконаленню психічної сфери, актуалізації сутнісних потреб і можливостей особистості, формування орієнтації в моральних ставленнях і засвоєнні норм моральної поведінки.

Логіка дослідження передбачає виділення найбільш важливих позицій для обґрунтування педагогічних доміантів керівництва процесом організації ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку. У контексті нашої розвідки доцільно розглянути види ігор, що проводять зі старшими дошкільниками. Аналіз науково-теоретич-

Рис. 1. Чинники використання гри в життєдіяльності дитини дошкільного віку

них психолого-педагогічних напрацювань провідних педагогів свідчить про те, що в історії дошкільної педагогіки зустрічаються різні класифікації видів дитячих ігор, які науковці розрізняють за умовними критеріями: змістом, організацією та кількістю учасників, різновидом тощо.

Зосередимо розгляд на тенденціях систематизації дитячих ігор сучасними науковцями. Серед них заслуговує на увагу класифікація С. Новосолової, в якій основним критерієм є ініціатива гравців. Автор виділила три класи гри: ігри, які відбуваються з ініціативи дитини або групи дітей (сюжетно-відображувальні, режисерські, сюжетно-рольові, театралізовані); ігри, які відбуваються з ініціативи дорослого, з метою навчання (дидактичні, сюжетно-дидактичні,

рухливі) або розваг (ігри-забавлянки, інтелектуальні, свята та драматизації); традиційні та народні ігри (етнічні, хороводні) [8].

Науковець Т. Філімонова [12], досліджуючи дитячу гру в суспільному дошкільному вихованні України, погоджується з класифікацією Т. Поніманської, згідно з якою виділено три групи ігор: ігри творчі та ігри з правилами (сюжетно-рольові (сімейні, побутові, суспільні), будівельно-конструктивні, ігри драматизації, інсценування (на теми літературних творів); рухливі (великої, середньої, малої рухливості); сюжетні, ігри з предметами; з переважанням основного руху: бігу, стрибків тощо; ігри-естафети) та дидактичні (словесні; з іграшками; настільно-друковані); народні ігри-забави, рухливі, дидактичні, обрядові ігри [10].

Таблиця 1

Особливості розвитку психічних процесів дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності

Психічні процеси	Характеристика особливостей розвитку психічних процесів у грі	Дослідники
Емоційна сфера	У грі дитина відчуває задоволення і переживає глибокі емоції.	К. Бюлер, І. Сікорський
Мотиваційна сфера	Гра старшого дошкільника спрямована на реалізацію його біологічно обумовлених потреб, найважливішою серед яких є бажання стати дорослим і чинити так, як діють дорослі. Дає вміння орієнтуватися в реальних життєвих ситуаціях, програючи їх неодноразово у своєму вигаданому світі, дає психологічну стійкість, знімає рівень тривожності, виробляє активне ставлення до життя і цілеспрямованість у виконанні поставленої мети.	Д. Ельконін, О. Леонтьєв, З. Фрейд, А. Черков, В. Штерн
Пізнавальна сфера	Гра має значний вплив на:	Д. Ельконін, В. Роменець, І. Сікорський, В. Штерн
	– розвиток інтелектуальної сфери, завдяки опори цієї форми діяльності на моторику, оскільки дитина постійно діє, експериментує з предметами;	
	– розвиток наочно-образного та логічного мислення: дитина оперує не конкретними предметами, а їх образами та уявленнями, встановлює прості причинно-наслідкові зв'язки між подіями та явищами;	
	– можливість створювати нові оригінальні образи і діяти з ними у внутрішньому плані уяви;	
	– розвиток дитячої фантазії, одні функції предмета переносяться на інші.	
Особистісна сфера	Дитина старшого дошкільного віку сприймає себе як окрему особистість, пізнає свої можливості як партнера по грі, своє ставлення до ролей; усвідомлює себе активним суб'єктом ігрової діяльності та учасником дитячого угруповання; моделює людські стосунки; перетворює себе і навколишнє середовище; глибоко занурюється у власні вигадки і живе в них.	Л. Божович, В. Еріксон, В. Леонтьєв, Н. Непомняща, Дж. Селлі, І. Сікорський, Л. Славіна
Комунікативна сфера	Гра активізує мовлення старшого дошкільника в процесі його спілкування з дорослими та іншими дітьми. Ігрова ситуація вимагає від кожної дитини здібностей до комунікації, що виявляються у вирішенні конфліктів та проблем, що виникають у міжособистісних стосунках з однолітками.	Б. Ананьєв, Л. Віготський, В. Зеньківський
Вольова сфера	Старший дошкільник оволодіває нормами поведінки у процесі гри, підпорядковує свою поведінку вимогам суспільної, колективної обстановки.	Л. Божович, Л. Славіна

Найчастіше сучасні фахівці дошкільної педагогіки (А. Бурова [3], О. Долинна, О. Низковська [5] та ін.) звертаються до класифікації, запропонованої Н. Кудикиною, яка містить дві системоутворювальні групи [6].

Творчі ігри (від лат. *creatio* – творення). До цієї групи належать: сюжетно-рольові, театралізовані, драматизації, конструктивно-будівельні, ігри-фантазування, ігри з елементами праці. Педагогічна цінність творчих ігор полягає в тому, що це самодіяльні ігри, в яких старші дошкільники самостійно придумують ігровий зміст і творчо його реалізують. Вони в такий спосіб демонструють знання, уміння й навички; відтворюють власні враження; вирішують питання, розв'язуючи конфлікти і суперечки; оволодівають етикою спілкування, загальнолюдськими моральними нормами; засвоюють досвід взаємодії з дорослими та однолітками.

Друга група ігор, яку доцільно використовувати в старшому дошкільному віці, – ігри за правилами, яка охоплює наступні різновиди: дидактичні, рухливі, ігри з елементами спорту, інтелектуальні, ігри-подорожі, пізнавальні, комп'ютерні, хороводні, народні, ігри-розваги. Вони мотивують інтерес до розв'язання інтелектуальних завдань, сприяють розвитку довільної уваги, є важливими чинниками успішного навчання в майбутньому. Їх характерними особливостями є реалізація створених дорослим певних змістових та процесуальних основ гри.

Психологи неодноразово наголошували на необхідності педагогічного керівництва грою, оскільки під впливом раціонально організованої ігрової діяльності позитивні зміни дитячої особистості відбуваються ефективніше. Вивчення фахової літератури дає змогу констатувати зміст керівництва творчими іграми, що охоплює:

- закладення фундаменту знань, прищеплення навичок і вмінь;
- налагодження спілкування дітей старшого дошкільного віку для інформаційного обміну знаннями, думками, міркуваннями з приводу розвитку гри і поведінки учасників;
- розвиток уміння вести діалог у дійових особах (на прикладах творів дитячої художньої літератури);
- створення розвивального предметно-ігрового середовища;
- формування вміння дітей оцінювати власні ігрові дії.

Питому вагу в педагогічному керівництві іграми за правилами має робота, спрямована на:

- оптимальну організацію пізнавальної діяльності дітей;
- забезпечення творчого підходу до розв'язання ігрових завдань;

- реалізацію інтегративного підходу до використання ігор, що забезпечить цілісність освітньо-виховного процесу й створить необхідні умови для застосування старшими дошкільниками вмінь і навичок, накопичених на заняттях, у творчій і самостійній ігровій діяльності;

- застосування опосередкованих прийомів педагогічного керівництва;

- стимулювання пізнавального інтересу та мотиваційної сфери старших дошкільників, що значною мірою залежить від насиченості розвивального предметно-ігрового середовища;

- активізацію дитячої особистості за рахунок педагогічного оцінювання ігрової діяльності, з урахуванням індивідуальних особливостей та біологічних ритмів, рівня підготовленості, стану здоров'я, інтелектуальних та моральних якостей старших дошкільників.

Висновки. Теоретичний аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що ігрова діяльність розглядається вченими як важливий компонент психолого-педагогічної системи, яка цілеспрямовано використовується для базової підготовки особистості до вирішення проблем у майбутньому. У грі розвиваються та проявляються новоутворення дитини, які дають змогу навчитися самостійно планувати, виконувати і контролювати власну діяльність. Встановлено, що для раціональної організації ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку доцільно здійснювати правильне педагогічне керівництво, спираючись на знання особливостей розвитку психічних процесів у грі.

Дана розвідка не претендує на остаточне розкриття всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребує дослідження структури ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / наук. кер. А.М. Богуш. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с. – (Державний стандарт дошкільної освіти України).
2. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – Київ, Ірпінь. – Перун, 2005. – 1728 с.
3. Бурова А. Гра – ефективний засіб виховання самостійності дітей дошкільного віку / А. Бурова // Вихователь-методист дошкільного закладу, 2010. – № 5. – С. 17–27.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.

5. Долинна О. Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі / О. Долинна, О. Низковська // Дошкільне виховання. – 2010. – № 10. – С. 7–15.
6. Кудикіна Н.В. Теоретичні засади педагогічного керівництва ігровою діяльністю молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.01 / Н.В. Кудикіна. – Київ, 2004. – 404 с.
7. Концепція дошкільного виховання в Україні. – К. : Освіта, 1993. – 16 с.
8. Новоселова С.Л. Класифікація детських ігор / С.Л. Новоселова // Источник. – 1999. – № 2. – С. 69–74.
9. Піроженко Т. Зберегти та розвинути творчу активність дитини / Т. Піроженко // Вихователь-методист. – 2010. – № 5 (травень). – С. 4–9.
10. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : [навч. посіб. для ВНЗ] / [Т. Поніманська]. – К. : Академвидав, 2004. – 456 с.
11. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – Київ : «Академвидав», 2006. – 424 с.
12. Філімонова Т.В. Дитяча гра в суспільному дошкільному вихованні України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т.В. Філімонова. – Київ, 2003. – 190 с.
13. Шуть М.М. Гра як фундаментальна технологія виховання людини / М.М. Шуть // Вихователь-методист. – 2010. – № 5 (травень). – С. 11–16.